

Türk Dillerinin Sınıflandırılmasına Dair Bazı Eklemeler¹

A. Samoyloviç

Özet: Makalede, E. E. Korş'un, W. Radloff'un ve diğerk Türkologların Türk lehçelerine ilişkin tarihî, coğrafi, siyasî, morfolojik ve etnik nitelikli sınıflandırmaları dilbilimsel olarak özetlenmiştir. Özetlenmeye d(t), z(s), y seslerinin kelimelerin ortasında ve sonunda birbirinin yerine kullanılması fonetik belirtisi eklenmiştir: adak, atak, ayak 'ayak'; kod-, kot-, kos-, koy- 'koymak' örneklerinde olduğu gibi. Bunun sonucunda Türk lehçelerinin "R" (Bulgar), "D" (Uygur//Kuzeydoğu), "Tau" (Kıpçakça//Kuzeybatı), "Tag-lık" (Çağatayca//Güneydoğu), "Tag-lı" (Kıpçak-Türkmen//Orta gr.), "Ol" (Türkmen//Güneybatı) grupları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk, dil, lehçe, fonetik, sınıflandırma, Kıpçak, Türkmen, Uygur

Some Additions to Classifications of Turkic Dialects

A. Samoylovich

Abstract: Historical, geographical, political, morphological and ethnic classifications of E. E. Korsh's, W. Radloff's and other turcologist's regarding Turkic dialects are summarized in this article. Phonetic indication, of interchanges phonemes like d(t), z(s), y in the middle and at the end of the words are added. Adak, atak, ayak 'ayak'; kod-, kot-, kos-, koy- 'koymak' e.g. Consequently "R" (Bulgar), "D" (Uygur//North-eastern), "Tau" (Kıpçak//North-western), "Tag-lık" (Chagatai//South-eastern), "Tag-lı" (Kıpçak-Turkmen//Central group), "Ol" (Turkmen//South-western) groups of Turkic dialects are determinate.

Key Words: Turk, language, dialect, phonetic, classification, Kıpçak, Turkmen, Uygur

I.

Akademik F. E. Korş'un görüşlerinin doğru olduğu kabul edilirse² "aynı şeyin çeşitli sınıflandırılması bulunuyorsa ve o, kesin olarak bu sınıflandırmaların hiç birinin işe yaramadığını söylüyorsa" o zaman kendisinin de sınıflandırmasının pek önemi kalmadığı iddia olunabilir. Tabii ki ortaya atılan görüş kabul edilmez-

1 Ünlü Rus Türkoloğu A. Samoyloviç'in "Nekotorie dopolneiia k klassifikatsii turetskix yazıkov (Türk Dillerinin Sınıflandırılmasına İlişkin Bazı Eklemeler)" adlı makalesi (15 s.), 1922 yılında Petrograd'daki Rusya Devlet Akademisi Basın Evi'nde (Rossiyskaya Gosudarstvennaya Akademiçeskaya Tipografiya) yayımlanmıştır. Türk Lehçelerinin sınıflandırılmasında fonetik eklemeleriyle bir dönüm noktası olarak da nitelendirilen söz konusu makaleyi, Rus dilinden Türkiye Türkçesine satır arası dilbilimsel açıklamalarıyla Prof. Dr. Mehman Musaoğlu çevirmiştir.

Söz konusu makalenin temelini, A. Samoyloviç'in Rusya Etnografi Akademisi ve Antropoloji müzesine bağlı olan Wilhelm Radloff'un ünlü "Türkoloji Derneği"nde okuduğu bildiri oluşturmaktadır.

2 Türk kabilelerinin dillerine göre sınıflandırılması. Etnografiçeskoe Obozrenie, No: 84-85. Moskva 1910. Korş'un söz konusu sınıflandırmadaki Moskova Arkeoloji Derneğinin Doğu Ekibine bildirdiği düzeltmeleri yayımlanmamıştır.

dir. Ancak Korş'un "Türk Kabilelerinin veya Türk Dillerinin Sınıflandırılması", adlı makalesinin zaman açısından en son görüş olması bundan sonra da yeni görüşler ileri sürülmeyecek anlamına gelmez. Çünkü altmış sene önce ünlü Türkolog N. İ. İlminskiy'nin³ söylediği gibi Türk dillerinin herhangi bir sisteminin tam ve sağlam bir düzeyinin oluşturulması için gereken olanaklar, hazırlıklar henüz tamamlanmamıştır.

Türk dillerinin en mükemmel düzeyde sınıflandırılması çalışmalarının sonuçlanması için, bu sınıflandırmaları kim yaparsa yapsın, önce söz konusu dillerin karşılaştırmalı-tarihî olarak incelenmesi gerekir. Bu ise, yakın gelecekte mümkün değildir. Bu bağlamda, aynı sebepten dolayı ünlü Türkolog müteveffa Wilhelm Radloff'un sonradan düzeltmeler yaptığı sınıflandırması da geçici niteliğini korumaktadır⁴.

Söz konusu iki geçici sınıflandırmanın, dolayısıyla Radloff'un ve Korş'un incelemeleri dışında yeni, ama yine de geçici bir Türk dilleri sınıflandırılmasının oluşturulmasına gerek yoktur. Çünkü bu iki sınıflandırmanın⁵ hiçbirisi geçersiz sayılamaz. Bundan dolayı yeni unsurların eklenmesi, geliştirilmesi gerekir ve şu anda öyle tamamlayıcı unsurların çok olduğunu biliyoruz.

Müteveffa Prof. N. F. Katanov'un çok sayıdaki genel raporlarıyla hazırlanmış tezi, Radloff'un Yakut Dili eseri ve diğer⁶ araştırmaların da bundan sonraki sınıflandırıcıların işini bayağı kolaylaştıracağı düşüncesindeyiz.

II.

Terimler listesi, sınıflandırmada önemli bir rol oynamamaktadır. Buna rağmen sınıflandırmanın değişik bölümlerinde şu veya bu biçimdeki adlandırma sistemlerinin kabul olunabilirliği sorunu dikkate alınmalıdır.

Akraba dil ve lehçelerin, yer aldığı bölgelerdeki ülkelere göre Kuzey, Güney gibi şimdiye kadarki uygulanan yöntemle işaretlenmesi, büyük anlaşmazlıklara yol açmaktadır. Buna karşılık, dil sistemleri katlarının "Eski, Orta, Yeni Çağ" dönemleştirilmeleriyle tarihsel bir bakış açısıyla ele alınması ise daha uygundur. Ancak böyle bir sınıflandırmada da şu veya bu sebeple söz konusu dil ailesinin "M. Ö. evresi" dikkate alınmamaktadır.

Tarihsel katların, uygun çağlarda Türk halklarının yerleşiminde önemli katkıda bulunan, evrim nitelikli olayların gelişimine imza atan Türk boylarına göre ad-

3 Türk-Tatar dili kursunda açılış konuşması, Kazan 1962. S. 21.

4 Phonetik der nördlichen Türksprachen. Leipzig, 1882. S. 280-291. (P. M. Melioranskiy'nin Brokgauz'un ve Efron'un ansiklopedi sözlüğündeki ünlü demeci. 1. Baskı. Türk Dilleri ve Edebiyatları makalesi). Alttürkische Studien, IV-V. Rusya İlimler Akademisi Haberlerinde yayınlanmıştır: 1911 y. S. 305-427.

5 Vamberi'nin sınıflandırması da vardır (Das Türkenvolk. 1885 y. S. 85-86). Leon Kaena (Introduction à l'histoire de l'Asie. 1896 y. S. 34-35), Katanov (Kazan Üniversitesi Bilimsel Yazıları 1894), Berezin (Recherches sur les dialectes musulmans. I. Système des dialectes turcs. Kazan, 1848 y.) bu eski sınıflandırmaları da canlandırmıştı. Ayrıca bk. Aristov. Türk Kabilelerinin Etik İçeriği Üzerine (Jivaya Starina. 1896 y, baskı: III — IV, s. 445-456) ve V.V. Bartold'un eleştirisi. v Zap. Vost. Otd., c. XI. s. 341.)

6 Katanov. Opit issledovaniya uryanhayskogo yazıka s ukazaniem glavneyşix rodstvennix otnoşeniy ego k drugim yazıkam tyurkskogo kornya. Kazan 1903 y.; Radloff. Die Jakutische Sprache in ihrem Verhältnisse zu den Türksprachen (Rusya İlimler Akademisi Yayınları, Tarih Filoloji Bölümü VIII. Bölüm VIII. C. No: 7. 1908 y.) Karl Foy. Azerbaiganische Studien mit einer Charakteristik des Südtürkischen (Mittheilungen. Berlin'deki Doğu Diller Semineri, c. VI, baskı 2, 1903 y.).

landırılmasının, Türk dilleri ve lehçeleri sınıflandırılması çalışmasında Hun devri öncesi, Moğol devri öncesi, Moğol devri sonrası gibi yapılabilmesi de söz konusudur. En yakın akraba dillerin grupları ise, diğer dillerin sınıflandırılmalarında kullanıldığı gibi, farklılaştırıcı lengüistik belirtilere göre ve durum elverişli ise daha net bir ifade için bölgedeki devlet adlarıyla ve ayrıca da söz konusu gruptaki temel dil veya lehçeye göre işaretlenmelidir. Sözelimi, *ol-lehçeleri*, *Güneybatı, Türkmen grubu* gibi. Sınıflandırmanın bölümleri için tam ve nihai bir terimler listesinin, dolayısıyla adlandırılmanın düzenlenmesi yukarıda son olarak belirtilen çalışma yapıldıktan sonra düşünülebilir.

Bu çalışmada, mevcut Türk dilleri sınıflandırmalarını tamamlamak istedim. Dolayısıyla amacım yeni bir sınıflandırma yapmak değildir. Bundan dolayı bilim adamlarınca şimdiye kadar belirlenen Türk dilleri sistemi bölümlerine ilişkin adlandırılmalarda bazı değişiklikler yaptım.

III.

Korş, Türk dilleri sisteminin düzenlenmesinde, sesbilgisel(fonetik) ve biçimbilimsel (morfolojik) belirtileri tercih etmiştir. Sonuçta, üç temel grup ortaya çıkmıştır:

I. *Kuzey* dillerinde: 1) *g* sesine hece sonunda hece oluşturmayan (kısa) *u* sesi eşittir: *tag//tau* ‘dağ’; 2) sürerlilik bildiren şimdiki zaman biçiminde *a* zarf-fiili + sürerlik fiilleriyle veya sürerlilik fiili olmaksızın: *kele-turur-men* ‘geliyorum’.

II. *Doğu* dillerinde: 1) *g* sesi herhangi bir biçimde kendini muhafaza etmektedir; 2) şimdiki zaman şekli *r* sıfat-fiilinden oluşmaktadır: *kelür-men* ‘geliyorum’.

III. *Batı* dillerinde: 1) *g* sesi ünsüzden sonra (hece başında) düşer: *kalgan//kalan* ‘kalan’; 2) Doğu grubunda olduğu gibi şimdiki zaman şekli *r* sıfat-fiiliyle biçimlenmektedir.

Korş’un sınıflandırmasında, söz konusu temel üç grubun dışında dördüncü bir karışık diller grubu da yer almaktadır. Söz konusu grup, iki alt gruba bölünmektedir.

IV.

Radloff’un Güney grubu, Korş’un ise Batı grubu olarak yaptıkları sınıflandırmalar, çalışma ilkelerinin ve yöntemlerinin farklılığına rağmen birbiriyle örtüşmektedir. Söz konusu grubun, nasıl adlandırılırsa adlandırılırsın hiç değişmeksizin nihai bir çalışmanın ortaya çıkışına kadar sonraki sınıflandırmalarda da kendini muhafaza edebileceği ve zaman akışı içinde niceliksel bileşenlerinin de daha ayrıntılı bir nitelendiriliş kazanacağı kuşkusuzdur. Söz konusu bileşenleri ise Türkmen, Azeri, Osmanlıca (Anadolu Türk ağızları, Suriye ve Balkan yarımadası), Gagavuz ve Güney kıyı Kırım lehçeleri şu veya bu özellikleriyle oluşturmaktadır. Ben, bu grubun en önemli özelliği olarak *ol-* (olmak) fiil kökünü görüyorum. Söz konusu fiil diğer gruplarda *bol-*, *pol-*, *pul-* diye geçer. Bu grubun ikinci özelliği olarak ise bana göre Korş’un söylediği gibi *g* sesinin ünsüzlerden sonra düşmesidir (*kalgan//kalan* ‘kalan’). Buna da daha önce Bulgar grubunda rastlanmaktadır

(bk. aşağıda). Ele aldığımız grubun bütün dilleri ve lehçelerinin temelinde Eski Oğuz-Türkmen dili durmaktadır. Söz konusu dilde, Oğuzlar-Türkmenler (Guzlar, Uzlar) konuşmuşlardır. Onlar, XI. yüzyılda Aral ve Hazar kıyısı bozkırlarından İran'a ve Küçük Asya'ya kadar yayılmışlardı.

Bu grubun bazı dilleri, diğer gruplardaki dillerin özelliklerinin değişik orandaki karışımıdır. Söz gelimi genellikle ele aldığımız grubun içerisinde yer alan Hazar kıyısı Türkmen lehçesi, *ol-bol* belirtisine göre diğer gruplar ile örtüşmektedir. En eski karışım olarak ise, her hâlde Kanglı-Kıpçak lehçesi gösterilebilir.

Söz konusu grubu lengüistik belirtisine göre *ol-lehçeler* grubu olarak adlandırmamız gerekirdi. Ancak Radloff'un ve Korş'un benimsediği adlandırmayı muhafaza etmek amacıyla Türk Dünyasının güneybatı bölgesinde bulunan ve *ol*-grubunda konuşan halkları göz önüne alarak ben buna bir de *güneybatı* ismini ekledim. Türkmen kökenli olduğunu dikkate alarak da Türkmen adını benimsiyorum⁷.

Güneybatı grubu dillerinde konuşan Türk boyları aşağıdaki bölgelerde yerleşmişlerdir:

Harezm (Hive) ve Buhara Cumhuriyetleri, Türkistan Afganistan'ı, Türkistan Cumhuriyetinin Türkmenistan bölgesi, İran'ın Azerbaycan, Astrabat, Horasan ve diğer vilayetleri, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan Cumhuriyetleri, Anadolu, Suriye'nin kuzey kısmı, İstanbul ve yakın çevresi, Balkan yarımadasının değişik bölgeleri, Besarabya, Kırım'ın güney kıyısı, Kuzey Kafkasya (Stavropol Türkmenleri), Astrahan şehri (Türkmenler).

V.

Korş'un sınıflandırmasında yer alan diğer iki temel gruptaki ve iki alt gruptaki, yani toplam dört gruptaki karışık diller, Radloff'un sınıflandırmasındaki geriye kalan üç grup ile önemli bir ölçüde çelişki hâlinindedir. Üstelik her iki sınıflandırmanın söz konusu kısmı, Radloff'un kendi sınıflandırmasında yaptığı düzenlemeler istisna olmakla birlikte, büyük değişikliklere uğramadan uzun süreli bir var oluşu sağlayamaz. Radloff'un sınıflandırması yeterli derecede ispatlanmamış olduğu gibi, Korş'un seçtiği belirtiler de eksiktir.

Korş'un *doğu* grubu, ağırlıklı olarak "ölü dillerden oluşmaktadır: Orhun (Yenisey yazıtları), Uygur, Çağatay, Kıpçak". Çağdaşlardan ise: Ön koşullarıyla Karagas ve Koybal, Sagay. Söz konusu diller, Salarca istisna olmakla, Radloff'un sınıflandırılmasında yeniden gözden geçirilinceye kadar dört grupta ele alınmıştır: Güney (Orhun), Doğu (Uygur, Karagas, Koybal, Sagay), Orta Asya (Çağatay) ve Batı(Kıpçak).

Radloff sınıflandırmasının tamamlanmamış ikinci redaksiyonunda, Orhun ve Uygur dillerini Moğol dönemi öncesi Doğu Türk dillerinde iki farklı grubun temsilcileri olarak ele almıştır: Kuzeydoğu ve güneydoğu. Buraya *y //ç// s* seslerinin

⁷ Berezin (s. 27) bunu Türk olarak adlandırmıştır. Radloff bir zamanlar Selçuk ismini önermişti (Mélanges Asiatiques. IX. 2. 90).

sözcük başındaki kullanımlarıyla yer aldığı kuzeybatı grubunu da eklemiştir.

Bana göre, Orhun-Yenisey ve Uygur yazıtlarındaki dilbilimsel delillerle söz konusu diller arasındaki temel farklar yeteri kadar ispatlanamamaktadır. Bundan dolayı söz konusu dilleri birbirinden kesin olarak farklılaştırmak mümkün değildir. Buna karşılık her birinin bazı özelliklere sahip olduğu da inkâr edilemez. Öte yandan Moğol dönemi öncesi Türk dilleri gruplandırılması, Radloff'un kendi sınıflandırmasına ilişkin yaptığı ikinci redaksiyonunda vurguladığı gibi, adı geçen çalışmadan da daha karışık ve zor olmuştur. Bunun yanı sıra 'Selçuk şiirleri' döneminden daha önce de çağdaş güneybatı dilleri konuşucularının (Radloff'a göre güney, Korş'a göre batı) ataları olmuştur⁸. Oysa ortaya defalarca atılan mevcut görüşün aksine bunların Orhun-Yenisey yazı diliyle doğrudan bağlantısı, bazı ortak olguların bulunmasıyla da kanıtlanamamaktadır. Temel belirtiler bunu engellemektedir.

İtiraf etmeliyiz ki Türk halklarının tarihsel kaderinin zorluğu ekseninde söz konusu halkların ve dillerin birbiriyle ve diğer halklarla ve dilleriyle daha fazla karıştırılması, yapılacak sınıflandırmanın anlaşılır, basit ve kolay olmasını engeller. Nitekim söz konusu sınıflandırma, hem dilbilimsel belirtilerine hem de onların gruplandırılmasına göre çok büyük olmalıdır. Ancak söz konusu koşullarda, sınıflandırmanın aşırı yapaylıktan uzak olabileceği düşüncesindeyiz.

Sınıflandırmanın kanıtlarının arttırılması açısından bir adım daha atarak Korş'un betimlediği sesbilgisel özelliklere ilave olarak bir fonetik belirtiyi ekliyorum. Bunun, sınıflandırmanın tüm boyutlarının ayrıntılarıyla belirlenmesi için temel oluşturacağı düşüncesindeyim. Bu belirtiyi, seslerin lehçelerdeki sıralanmasından ibarettir. *d* (*t*), *z* (*s*), *y* sesleri, sözcüklerin ortasında ve sonunda birbirinin yerine kullanılmaktadır: *adak, atak, azak, ayak* 'ayak'; *kod-, kot-, kos-, koy-* 'koy-mak'.

Bu yeni belirtiyi ekledikten sonra daha önce tarafımızdan güneybatı olarak belirlenmiş grup, kendi değişmezliğini muhafaza etmektedir. Korş'un doğu grubunda ise bazı değişiklikler yapılmalıdır. Güneybatı grubu *y* (*yo*) lehçeler grubuna girer. Korş'un doğu grubunun alt grupları olarak ise *d*, *t*, *z* lehçelerini tespit ediyorum ve *y* belirtili Çağatay ve Polovets (Kuman veya Kıpçak) dillerini oradan çıkarıyorum. Nitekim yukarıda belirtildiği üzere de bunlar Radloff'un sınıflandırmasında başka gruplara aittir.

d- lehçeleri alt grubu: Ölü dillerden Orhun-Yenisey ve Uygur yazıtları. Onlar hem benim hem de Korş'un önerdiği belirtilere sahiptir⁹. Çağdaş dillerden ise söz konusu sınıflandırmaya Soyot veya Uryanhay, dolayısıyla Tuvaca (Korş bunu makalesinin girişinde hatırlatmıştır, ancak sınıflandırmasına almamıştır) ve Karagas, Salar lehçeleri aittir.

⁸ Güneybatı lehçelerinin bazı özellikleri XI. yüzyılda Mahmut Kaşgarlı'nın kaleme aldığı Divânu-Luğâti't-Türk eserinde verilmiştir. Bu eser, İstanbul'da birkaç yıl önce yayımlanmıştır: *baran bargan* yerinde (1. C. S. 35); *deve teve* yerinde (2. C. S. 154); *ben men* yerinde (1. C. S. 284); Bang'ın Orhun-Yenisey yazıtlarının Osmanlıca ile ilişkisini anlatan yeni çalışması elime geçmemiştir.

⁹ Hem *d* lehçeleri alt grubuyla hem de diğer gruplarla ortak özelliklere sahip ama, başka bir gruba dahil olan Eski Uygur yazıtları da bulunmaktadır. Öte yandan adı geçen gruba ait Müslüman-Türk yazıtları da mevcuttur.

z- lehçeleri alt grubu: Sarı Uygur (Korş'un zikretmediği), Kamasin, Koybal, Sagay, Kaç, Beltir, Şor, Kızıl, Küerits lehçeleri, dolayısıyla Hakasça aittir.

t- lehçeleri alt grubu: Bu alt gruba Yakut dilini dahil ediyoruz. Söz konusu dil, Radloff'un sınıflandırmasında dikkate alınmamıştır. Korş ise Yakut diline kendi sınıflandırmasının 4. grubunun *b* maddesinde (karışık diller), Çuvaş dili ile aynı grupta yer vermiştir. Oysa Korş'un genel görüşüne göre, "Yakutların Karagaslarla biraz daha yakın olduğu ama Çuvaşlarla ve Altaylılarla özellikli ortak özelliklerinin bulunmadığı tahmin edilmektedir" (s. 13). Gerçekten Radloff'un ifade ettiği gibi çok karışık ve orijinal bir Türk dili¹⁰ olan "nachtürkisch" Yakut dili dilbilimsel belirtilerinin toplamı açısından Korş'un terminolojisine göre Kuzey ve Batı dil grupları sınırları arasında yer almaktadır (*dağ* - 'ta').

Orhun ve Yakut dilleri olmaksızın doğu grubu sınıflandırılması, yeni biçimlendirilişle büyük bir ölçüde aslında Radloff'un sınıflandırmasının ilk redaksiyonuna uygun düşmektedir. Düşüncemize göre bu grup, temel sesbilgisel (dolayısıyla dilbilimsel: çevirmenin notu) belirtisine göre diğer bütün gruplardan farklı olarak alt gruplarıyla *d-* lehçeleri olarak adlandırılmalıdır. Eski ve çağdaş doğu, dolayısıyla Türk Dünyasının kuzeydoğu bölgesini içeren bu grup, *kuzeydoğu* (*güneybatı*'nın karşılığı olarak) olarak da adlandırılabilir. Temel dili ise Uygurcadır¹¹. *Ol-bol* (olmak) belirtisine göre kuzeydoğu grubu *bol* lehçeleri grubuna aittir.

Bu dillerde konuşan az sayıdaki Türk halkları, genellikle Sibirya'da (Lena ve Yenisey ırmakları havzalarında ve Altay dağlarının kuzey silsilelerinde) ve Moğolistan'ın Uryanhay bölgesinde ve kısmen de Batı Çin'de yaşamaktadır¹².

VI.

Ne Korş'un sınıflandırmasındaki belirtilere ne benim belirlediğim ek belirtilere göre, aşağıda gösterilen lehçeler Korş'un belirttiği doğu (bana göre: Kuzeydoğu) grubuna giremez: Altay, Teleüt, Kara Türkler ve bazı diğer Türk lehçeleri. Bunlar, Radloff'un doğu grubu sınıflandırmasında yer alan ve Korş'un önerisiyle ikinci derecede Fin kökenli belirtilere göre belirlenen lehçelerdir. Korş bu lehçeleri *kuzey* bölgesi karışık diller olarak nitelendirdiği en büyük dördüncü grubunun *a* bölümünde ele almıştır.

Yukarıda belirtilen lehçelerin ve diğerlerinin dışında, önemli bir kısmıyla Korş'un belirlediği kuzey grubunun içeriği, Radloff'un *batı* grubuyla örtüşmektedir. Benim belirlediğim belirti, güneybatı grubunu pekiştirecek ve kuzeydoğu

10 Németh, Türk dillerini iki gruba bölmüştür: 1. *s* Türkçesi ve 2. *yot* Türkçesi. Birinci gruba Yakut ve Çuvaş dillerini, ikinci gruba ise ilk, dolayısıyla başlangıç *y* sesinin Çuvaşça ve Yakutça'daki *s* sesiyle aynı pozisyonda kullanılışı uygunluğuna göre bütün diğer dilleri dahil etmektedir: Türkische Grammatik (Sammlung Göschen) 1917 y. s. 7. Yakutça'nın ve Çuvaşça'nın arasındaki diğer bazı benzerliklere rağmen, şimdilik ikisinin de aynı grupta sınıflandırılmasının olanaksız olacağını sanıyorum. Çuvaş Dili ile ilgili bk. aşağıda.

11 Bu grup için söz konusu adlandırmayı Radloff önermiştir. (Mél. Asiat. IX. 2, s. 89).

12 S. K. Patkanov'un çalışmasında "Sibirya nüfusunun dil, kabile ve soylara bölünmesini gösteren istatistik bilgiler" (Petersburg Coğrafya Derneğinin Batı Bölümü İstatistiği XI c. I. bas. 1912.) Sibirya Türkleri ile ilgili Radloff'un sınıflandırmasında bazı değişiklikler ve eklemeler yapılmıştır (s. 55). Bu çalışma ile ilgili benim görüşlerim Rusya Bilimler Akademisi Rusya nüfusunun soy ve kabile araştırma heyetinin yayınlarında yayımlanacaktır.

grubunu da temizleyecektir. Altay ve Teleüt lehçelerinin Korş'un kuzey grubunda veya Radloff'un batı grubunda sınıflandırılmasını engellemeyecektir. Nitekim her iki akademisyenin adlandırmalarının kullanımıyla *kuzeybatı* 'sınıflandırılması' (çevirmenin notu) veya adlandırmasını öneriyoruz. Bu grup, bir yandan *y* (yot) *lehçeleri* grubuna (güneybatı grubu gibi), öte yandan *bol- lehçeleri* grubuna (kuzeydoğu grubu gibi) aittir ama farklılaştırıcı hece oluşturmayan *u* (*tau-*'dağ') sesbilgisel belirtisine göre *tau-lehçeleri* grubu olarak adlandırılabilir. Bu gruba çağdaş lehçelerden Altayca, Teleütçe, Kumandince, Kara-Kırgızca, Kumukça, Karaçayca, Balkarca, Tobol Tatarcası, Barabince ve İç Rusya Tatarcası, Mişerce, Başkurtça, Kırım Tatarcası (güney kıyıları dışında), Karayca (Osmanlılaşmışların dışında), Nogayca, Kırgız-Kazakça girer.

Kuzeybatı grubu dillerinde ve lehçelerinde konuşan Türk halklarının yaşadığı topraklar (Avrasya alanı: Çevirmenin notu) veya bölgeler aşağıdaki gibi saptanabilir: Altaylardan başlayarak Batı Sibirya'yı, büyük bozkırı, Tanrı dağlarının batı silsilesini, Pamir dağlarının bir bölümünü içerir; Buhara-Hive sınırlarına, İdil-Ural, Ok havzasına, Kuzey Kafkasya ve Kırım dağlarına kadar uzanır. Litvanya'da, Volın'da ve Doğu Galicya'da Karay kolonileri olarak "küçük adalar" hâlindeki bölgelerde de yayılmışlardır (Troki, Lutsk, Haliç).

Kuzeybatı grubu dillerinde ve lehçelerinde konuşan çağdaş Türk halklarının çoğunluğu, kökence Eski Kıpçaklara bağlıdır (başka bir deyişle: Polovetslere veya Kumanlara). Bunların tümünü, Kıpçak grubu olarak adlandırabiliriz¹³. Korş'un Polovets veya Kuman adlandırmasıyla doğu grubuna dahil ettiği Kıpçak dilini ise, Bang'ın¹⁴ da kanıtlarına rağmen Radloff'u izleyerek kuzeydoğu grubuna ait ediyoruz. Ancak günümüze kadar erişen söz konusu dilin yazıtlarında hem *tau* hem de *tag-lehçeleri* unsurları bulunduğunu da göz ardı etmiyoruz.

Diğer gruplarla karşılaştırılmada, özellikle çok sayılı oluşuyla dikkatleri çeken Kuzeybatı grubundaki dillerin ve lehçelerin niceliğine göre alt gruplara bölünmesi ihtiyacı bulunmaktadır. Lehçeler arasında yakınlık belirlenmektedir: Altay, Teleüt, Kara Kırgız (*tuu//too- lehçeleri*) arasında; Kumuk, Karaçay, Malkar, Karay¹⁵ ve Tatarca arasında; Kara Kırgız ve Nogayca arasında. Son alt grubun Moğol sonrası, ilk ikisinin ise Moğol öncesi olarak adlandırılmasını öneriyorum.

VII.

Tau Kıpçak (Polovets, Kuman) dil çeşitliliği belirgin bir biçimde kuzeybatı grubuna aittir. Oysa *tag* çeşitliliği, ne kuzeydoğu ne de güneybatı grubuna dahil edilemez. Kuzeydoğu grubunun temel sesbilgisel, dolayısıyla "dilbilimsel" (çevirmenin notu) belirtilerinden biri, Kıpçakça *y* sesiyle *ayak* olarak seslenen biçim-birim (morfem) değil, *adak*, *atak*, *azak* 'ayak' biçimlerine uygun *d*, *t*, *z* sesleriyle

13 Radloff da böyle önermiştir (Mél. Asiat, IX, 2. s. 89). Berezin de Kıpçakça demiştir (s. 27).

14 Osttürkische Dialektstudien. Von W. Bang und I. Marquart (Abhandlungen der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-hist. Klasse. Neue Folge. XIII. N: 1. Berlin, 1914). V. V. Bartold'un eleştirisi. Rus Tarihi Dergisine atıfta bulunularak (1921 y.), s. 138.

15 Bk. Grzegorzewski. Ein türk-tatarischer Dialekt in Galizien (Sitzungsberichte der K. Ak. der Wiss. In Wien, 1903) ve Caraimica (Rocznik Orientalisyczny I. 2, Kraków. 1916-1918 yy. s. 252).

kullanılan biçimbirimlerdir. Güneybatı grubunun temel dilbilimsel belirtilerinden biri, Kıpçakça *kalgan* olarak seslenen biçimbirim değil, *kalan* biçiminde kullanılan biçimbirimdir. Korş'un doğu (bize göre kuzeydoğu) grubu içerisinden çıkıp ele aldığımız Çağatay dili de, tarafımızdan kabullenilen sesbilgisel belirtilerin toplam sayısından dolayı ne kuzeybatı, ne de güneybatı grubuna ait olabilir.

Böylece Türk dilleri ve lehçeleri sınıflandırmasının dördüncü grubu, aşağıda belirtilen sesbilgisel belirtilerin çeşitli gruplardaki kullanımlarından, dolayısıyla niceliksel bulunuşlarından dolayı kendiliğinden belirlenmektedir. Şöyle ki; Kuzeybatı ve güneydoğu gruplarında *y* sesbilgisel belirtisi; kuzeydoğu ve kuzeybatı gruplarında *bol-ol* ve *kalgan-kalan* sesbilgisel-biçimbirimsel (morfolojik değişiklikler) belirtileri; kuzeydoğu ve güneybatı gruplarında *tag-tau* belirtisi bulunmaktadır. Bir başka deyişle, belirtilen grup önekilerin arasında orta bir pozisyonda yer almaktadır. Söz konusu grup, bazı düzeltmeleriyle Radloff'un sınıflandırmasındaki *Orta Asya* grubuyla ve Korş'un sınıflandırmasındaki ¹⁶ karışık olarak nitelendirilen *a* alt grubuyla örtüşmektedir.

Biz, bu grubu daha net nitelendirmek ve aynı zamanda *tag* Kıpçak dil çeşitliliğinin söz konusu gruba, sözgelimi Tarançi lehçesine dahil edilemeyeceğini göstermek için Korş'un seçtiği sesbilgisel belirtinin uygulanma alanını genişletmeyi öneriyoruz. *G* sesinin, önceki geniş ünlüyle hece sonunda (*tag-tau*) ve ünsüzle biten sözcük sonunda (*kalgan-kalan*) bulunuşları dışında. Önceki *dar* ünlüyle *g* sesinin kullanımı ise, ayrıca ele alınmalıdır. Çünkü *g* sesinin söz konusu ses birleşimindeki 'kaderi', daha önce belirtilen ses birleşimindeki belirlediğimiz *g* sesinin kullanımlarıyla örtüşmemektedir. Burada *sarık-sarı* 'sarı', *atlıg-atlı* 'atlı' gibi sözcük ve biçimbirimlerinde yer alan *ıg*, *ig* tiplerindeki ses birleşimi¹⁷ veya biçimbirimi söz konusudur. *-Ig* biçimbirimindeki *g* sesi, kuzeydoğu grubunda yerini muhafaza etmektedir. Kuzeybatı ve güneybatı gruplarında ise bulunmamaktadır. Söz konusu biçimbiriminde gözlemlenen *g* sesi, bizim belirlediğimiz grupta muhafaza edilir veya *k* sesiyle değiştirilir (*sarıg//sarık*, *serig//şerik*; *atlık*). Söz konusu belirtiyeye göre nitelendirilen her iki Kıpçak dil çeşitliliği (*tag//tau*), Çağatayca ve onun benzeri dillerle aynı grupta yer alamaz. Dolayısıyla Bang'ın adlandırılmasına göre Doğu Türkçesi, Radloff'un sistemine göre ise Orta Asya Türkçesi gibi.

Böylece bizim belirlediğimiz dördüncü grupta, tartışılmaz olarak aşağıda belirtilen dil, lehçe ve ağızlar yer almaktadır: Çağatayca, Çin veya Doğu Türkistan'daki bütün Türk lehçeleri (Sarı Uygur ve Salarca dışında), Batı Türkistan'da Sart olarak adlandırılan ağızlar (Hive Sartçası dışında) ve Fergana, Taşkent, Semerkent bölgelerinin ve Buhara'nın bize belli olan Özbek ağızları.

Tomsk vilayetinin¹⁸ yer aldığı bölgedeki Çulum, Abin ve Çernevoy ağızları, bizim kabullendiğimiz sesbilgisel belirtilerin niceliğine göre *y* lehçeleri nite-

¹⁶ Berezin'e göre "Çağatayca veya **Doğuca**" (s. 26). Doğu Avrupa'da bu grupta yer alan diller genellikle "Doğu-Türkçe veya Türkçesi" olarak adlandırılmaktadır.

¹⁷ Bk. Katanov, *Opit issledovaniya*. s. 88-91. 181-192. ve uygun şemalar: No III, IV.

¹⁸ Bk. S. E. Maloff'un, Rusya, Orta Asya ve Doğu Asya araştırma yüksek kuruluna sunduğu raporu. No: 9. (1909 y.) s.35.

likli kuzeydoğu ve şimdiki grupların sınırlarında yer almalıdır.

Terminoloji açısından daha düzgün olsun diye bu grubu güneydoğu, temel sesbilgisel belirtisine göre ise *taglık-* lehçeleri olarak adlandırıyorum. Henüz söz konusu grubun en eski öğeleri üzerine bilgi azdır. Bunun yanı sıra, temel dili olan Çağatayca'ya göre söz konusu grubu iki alt gruba bölüyorum: 1) Özel Çağatay alt grubu ve 2) Çulım, Abin, Çernovoy ağızları. Güneydoğu grubunun sonraki sınıflandırılışı sürecinde iki bağımsız grubun ortaya çıkacağını sanıyorum.

Çağatay grubu dilleri ve lehçelerinde konuşan çağdaş Türk nüfusu, Doğu ve Batı Türkistan'da (Hive¹⁹ dışında) ve Hazar ötesi (Türkmen) bölgesinde (Afgan Türkistan'ı Özbek'lerinin ağızlarını bilmiyorum) ve Tomsk vilayetinin bazı yerleşim birimlerinde meskûnlaşmıştır.

VIII.

Tag dil çeşitliliğiyle belirlenen Kıpçak lehçeleri ve çağdaş Harezmi Cumhuriyeti (Eski Hive hanlığı) lehçesi özellikleri, dolayısıyla Hive Özbekçesi ve Hive Sartçası, bizi Radloff'un sınıflandırmasındaki "Orta Asya" grubunu iki grup olarak ele almaya teşvik etmektedir: Yukarıda bahsettiğimiz dördüncü ve birazdan niteliklerini araştıracağımız beşinci grup olarak.

Beşinci grubun dördüncü gruptan farkı şudur: Söz konusu grup, *-ig, -ik* sesbilgisel-biçimbirimsel belirtisine göre dördüncü grup gibi kuzeydoğu grubuyla değil, kuzeybatı ve güneybatı gruplarıyla bağlı bulunmaktadır. Ayrıca Hive Özbekçesi ve Sartçası lehçelerinde ağırlıklı olarak güneybatı grubu unsurlarına rastlanmaktadır. Bunu şöyle açıklayabiliriz: Hiva Sartları ve Özbek'leri Türkmenlerle sınır komşusudurlar.

Beşinci grup için gerek belli bir Türk boyuna, gerek bölgedeki ülkelere, gerekse sesbilgisel belirtilerine göre ayırt edici bir adlandırma bulmak zor gibi gözüküyor. Ben aşağıdaki adlandırmaları öneriyorum: *Orta grup, Kıpçak-Türkmen, taglı grubu*.

IX.

Yakut dilini (*t- alt grubu*) kuzeydoğu grubunda düzeltmeleriyle bir alt grup olarak sınıflandırdım. Çuvaş dili için ise, sınıflandırmamızda altıncı, dolayısıyla özel bir grup oluşturmaya karar verdim. Bunun için sınıflandırmamıza birinci derecede ilave olarak bir başka kategorileştirici nitelikli sesbilgisel belirti ekledim. Çuvaş dilinin birincil dört sesbilgisel belirtisini ele aldım. Söz konusu belirtiler, diğer Türk dilleriyle karşılaştırmada Çuvaş dilinin Moğol²⁰ dil ailesiyle ilgili olduğunu göstermektedir.

Söz konusu sesbilgisel belirtiyeye göre bütün Türk dilleri ve lehçeleri, her şeyden önce eşit olmayan iki kategoriye bölünmektedir: *z* (tokuz 'dokuz') ve *r* (taxar 'dokuz') dilleri. Birinci kategorileştirmede daha önce belirlediğimiz beş grubun

19 Hiveli Ebülğazi Hanın (XVII. yüzyıl) eseri Çağatayca değil, ancak Çağataylaşmış Özbekçedir.

20 Gombocz. Die Bulgarisch-lürkischen Lehnwörter in der Ungarischen Sprache (Mém. De la Soc. Finno-Ougrienne. XXX), s. 188.

tümü, ikincide ise sadece Çuvaşça ve onun ecdadı olan Bulgar dili yer almaktadır. Bundan dolayı sınıflandırmamızın bir üst başlıkla belirlenen söz konusu bölümünü *Bulgar grubu* olarak adlandırmayı öneriyorum. Bulgar grubundaki *r* sesi, kuzeydoğu grubunda bir alt grubu belirleyen *z* sesine ve diğer gruplardaki belirleyici *y* sesbirimine uygun düşmektedir (*ura-azak-ayak*). Böylece iki sesbilgisel belirtiyeye göre Bulgar grubu öncekilerden çok farklıdır. Diğer sesbilgisel-biçimbirimsel belirtilerine göre ise, şu veya bu biçimde gözlemlenebilir uygunluk veya temas söz konusudur. Sözelimi, *ol//bol* belirtisiyle *bol* dilleri (pul), *tag//tau* belirtisiyle *tau* dilleri (*tu* ‘dağ’), *ıg//ı* belirtisiyle *ı* dilleri (sulu, nemli anlamında ‘sulug’ yerinde ‘şıvla’), *kalan//kalgan* sesbilgisel-biçimbirimsel belirtisiyle *kalan* dilleri (Osm. ‘tutan’ - Çuvaşçada ‘tıtna’ ‘tutan’ anlamında). Bulgar grubunun Türkmen grubuyla uygunluğu ise dikkate değerdir...

X.

Hem Radloff’un hem de benim sınıflandırmam, sadece sesbilgisel (fonetik) belirtilere göre kurulmuştur. Korş’un önerdiği şimdiki zaman biçimini oluşturan biçimbilimsel (morfolojik) belirti ise, bana göre açık ve belirleyici nitelikte değildir. Çünkü söz konusu belirtinin ortadan kaldırılması ve aynı zamanda sesbilgisel belirtilerin arttırılması, Türk dilleri sınıflandırmasında olumsuz bir yankı uyandırmamaktadır.

Söz konusu sınıflandırmanın sesbilgisel belirtilere göre sonraki kategorileştirilmesinde veya mükemmeliyete eriştirilmesinde, her şeyden önce iki sesbilgisel özelliğin de dikkate alınması gerekmektedir: 1) Söz başında diğer değişiklikleriyle (varyantlarıyla) *y-dj* ses uygunluğu, 2) Dudaksız ünlüler temelinde, ikinci ve sonraki hecelerde *o-a*, *ö-e* ses uygunlukları.

Sonuç olarak Türk dilleri sınıflandırmasının basit şeması şöyledir:

1	“Taxar” grubu	“Tokuz (dokuz ve diğer)” grupları				
2	“Ura” grubu	“Adak” grubu	“Ayak” grupları			
3	“Bol (pol, pul, bul)” grupları					“Ol” grubu
4	“Tau(Tu)” grubu	“Tag” grubu	“Tau” grubu	“Tag (dag)” grupları		
5	“I” grubu	“İg” grubu	“I” grubu	“Ik (ıg)” grubu	“I” grupları	
6	“Kalan (yulna)”	“Kalgan” grupları				“Kalan” gr.
	I. “R” grubu Bulgarca (b. IX)	II. “D” grubu Uygurca (Kuzeydoğu) (b. V)	III. “Tau” grubu Kıpçakça (Kuzeybatı) (b. VI)	IV “Tag-lık” grubu Çağatayca (Güneydoğu) (b. VII)	V. “Tag-lı” grubu Kıpçak- Türkmen (Orta gr.) (b. VIII)	VI. “Ol” grubu Türkmen (Güneybatı) (b. IV)